

Jože Možina, Tomaž Zalaznik

Sence prihodnosti

Pogovor z ekonomistom dr. Janezom Šušteršičem

V Sloveniji beležimo v tem trenutku armado 100.000 brezposelnih, 25.000 jih čaka na izračun pokojnine z željo, da se upokojijo v kratkem, in v letošnjem letu bo po nekaterih ocenah že prek 570.000 upokojencev, več tisoč malih in srednjih podjetij životari ali celo propada v čakanju, da jih z naročili odrešijo veliki sistemi, od katerih so kot dobavitelji odvisni, banke, predvsem te, ki so v pretežno državni lasti, stojijo v mrtvem teku zaradi v preteklosti slabo plasiranih sredstev, gospodarsko-finančna kriza se podaljšuje v prihodnost, čeprav nam občasni znaki kažejo na morebitno okrevanje in zelo počasno rast gospodarstva. Bruto plača zaposlenega pri nas je še vedno pod povprečjem razvitih držav članic EU ob enaki starosti prebivalstva.

V kakšni kondiciji vidite danes slovensko gospodarstvo in posledično našo vsakdanjo realnost?

Gospodarska kriza nas je prizadela bolj kot mnoge druge države. Za to so bili trije razlogi: velika odvisnost od izvoza, izjemno visoka raven investicij neposredno pred krizo ter strukturna neprilagojenost. Najpomembnejši je zadnji razlog, saj je prisoten že dalj časa in bo zaviral tudi naš izhod iz krize. Naše gospodarstvo, gledano seveda v povprečju, ni več sposobno ustvarjati dovolj visoke dodane vrednosti, da bi delavci lahko imeli dostojne plače, država pa nima dovolj prihodkov za tako obsežno socialno državo, kot smo je navajeni.

Posledica takšnega stanja je vse globlja socialna kriza.

Glede na to, kar ste odgovorili, domnevamo, da je socialna kriza pri nas šele začela kazati prave vzroke. Ali lahko v prihodnosti pričakujemo še težje uresničevanje socialne države? Ali smo to pripravljene sprejeti?

Pri nas je pogosto črno-belo razmišljanje, po katerem je socialna država nasprotje neoliberalnega kapitalizma. V tej optiki se celotna dilema družbenega razvoja zvede na to, ali imamo več ali manj sociale oziroma ali uspemo kapitalu iztrgati dovolj dobičkov. Menim, da logika, ki vso kompleksnost sodobnih družb zvede na razredno nasprotje med delom in kapitalom, sodi bolj v devetnajsto stoletje kot v današnji čas. Zato denimo v izhodiščih za novo razvojno strategijo države nismo govorili o več ali manj socialne države, ampak o njenem preoblikovanju iz pasivizirajoče v omogočujočo socialno državo. Gre za to, da ljudi nehamo samo ščititi pred izgubo dohodka ali zaposlitve, ampak da jim omogočimo, da si sami zagotovijo dostojno preživetje v okviru priložnosti, ki jih ponuja odprta tržna družba. Bil sem prijetno presenečen, ko sem videl, da je minister Golobič praktično ponovil naše besede, in to prav v pogovoru za *Mladino*, ki je največja zagovornica omenjenega preživelega razumevanja razredne strukture družbe.

V kolikšni meri je po vašem mnenju ta naša realnost – gospodarstvo, šolstvo, tudi visoko, politika, javna uprava, navsezadnje tudi civilna družba itd. – podrejena lobijem, ki izhajajo iz nekdanjega totalitarnega sistema? Ali v tej podrejenosti lahko najdemo tudi vzroke in postopke za dolgotrajno izvedbo tranzicijske privatizacije, ki še vedno poteka, odpor do tujcev, tujih kapitalnih vlaganj, ki se izražajo skozi nacionalni interes?

Lobiji, o katerih govorite, so bili pomembni na začetku tranzicije in so determinirali nekaj ključnih odločitev, recimo o načinu in tempu privatizacije. V času vladavine LDS se je stara elita postopno preoblikovala, okrepila z mladimi silami in prilagodila delovanju v pogojih tržnega gospodarstva in politične demokracije. Takšni eliti seveda ustreza sorazmerno zaprt sistem prepletene lastniške strukture, saj v njem lahko prek formalnih in neformalnih vzvodov ohranja privilegiran družbeni in ekonomski položaj. To je interesno jedro zagovornikov nacionalnega interesa. Tuji vlagatelji naših notranjih igrice ne bi razumeli in spoštovali, zato jih nikoli nismo zares pustili blizu.

Kateri so po vašem mnenju glavni razlogi, ki danes obremenjujejo naše gospodarstvo v njegovem konkurenčnem razvoju in soočanju s krizo? Kako presoimate vlogo premierja Pahorja in drugih odgovornih v vladi?

Glavni razlogi so strukturne narave. Poudaril bi še vedno preveč rigidno poslovno okolje, ne dovolj prožen trg dela, veliko vlogo države kot lastnice in upravljalke, nedelujočo pravno državo in splošno nezaupanje do trga in kapitalizma. Pahorjeva vlada po eni strani govori o strukturnih reformah, hkrati pa s populističnimi ukrepi – drakonsko obdavčenje menedžerjev, uporaba državnih bank za obračun s tajkuni, obvezna delitev dobička in podobno – podžiga splošno nezaupanje v trg in spodbuja oživljanje elementov socialistične ideologije. Eno in drugo seveda ne gre skupaj. Zato imamo občutek, da vlada preprosto ne ve, v katero smer bi naravnala svoje ukrepe.

Ko govorite o ukrepih vlade, njenih smereh delovanja, se pravkar srečujemo z Lahovnikovo idejo delitve dobička, ki je postala vladni predlog in bila pravkar z vetom zavrnjena v državnem svetu. Kako bo ta ukrep, če bo sprejet, vplival na slovensko gospodarstvo?

Zakon o delitvi dobička je sprejela že Janševa vlada, Lahovnik je predlagal določene poenostavitve. Zapletlo se je, ker je poslanska skupina Socialnih demokratov vztrajala, naj bo delitev dobička obvezna in ne prostovoljna, kot je bilo doslej in kot naj bi bilo tudi po Lahovnikovem predlogu. Obvezna delitev v ekonomskem smislu pomeni isto, kot bi pomenilo visoko – najmanj za tretjino – povišanje davka na dohodek podjetij. To bo seveda odvrčalo naložbe in zavrlo oživljanje gospodarske dejavnosti. Samo upamo lahko, da ob ponovnem glasovanju (zaradi veta državnega sveta) zakon ne bo potrjen. Skrbi pa me širši kontekst – v programu SD je še vrsta stvari, ki so v nasprotju s Pahorjevimi načrti: nasprotovanje privatizaciji bank, nekritično favoriziranje javnega zdravstva, trditev, da pokojninska reforma ni potrebna, in podobno. Ali to pomeni, da bo Pahorjeva lastna stranka v parlamentu stalno blokirala predloge njegove vlade?

So sedanje reforme, predvsem pokojninska, ki sprožajo sindikalne nemire, glede na stanje gospodarstva in višine plač zaposlenih ter strukture tega gospodarstva pravilno usmerjene? Ali bi morda morali pred tem uvesti reforme na drugih področjih? Tu mislim predvsem na

zaposlene v javnem sektorju in državni upravi. Romunija pravkar sprejema ukrepe, s katerimi bodo plače v javnem sektorju zmanjšali tudi do 25 odstotkov, pokojnine pa za deset odstotkov. Pri nas se o reformah javnega sektorja ne govori, tarča so edino zdravniki, ki pa predstavljajo samo dober odstotek zaposlenih iz tega naslova.

Da, reforme so prav usmerjene. Če bi prejšnje vlade opravile svoje naloge, kot bi bilo treba, potem bi danes lahko razpravljali o tem, da so nekatere bolj in druge manj nujne. Tako pa se mudi z vsemi, in ne moremo si privoščiti udobja, da bi čakali na boljše čase. Tudi Janševa vlada pri tem ni storila zelo veliko. Glede pokojnin ni storila nič, samo še dodatno je finančno destabilizirala pokojninski sistem, prav tako se ni nič pomembnega zgodilo v sistemu socialnih transferjev. Na trgu dela je bilo za časa ministra Drobniča nekaj sprememb v pravo smer, vendar je bil potem zamenjan. Tudi pri privatizaciji je bilo nekaj premikov, na primer uvrstitev Telekoma na borzo in javna prodaja delnic NKBM, toda najtrši orehi (NLB, Zavarovalnica Triglav ipd.) so ostali nedotaknjeni. Na področju javnega sektorja, zlasti zdravstva in visokega šolstva, je prišlo do dobrodošlega sproščanja zasebne pobude, celovitih reform pa ni bilo. Še največ je bilo narejenega na davčnem področju, vendar to ni dovolj. Skratka, reforme je treba izvesti hitro in na polno.

Izvedba reform je vedno odvisna od politične moči. Že pri prejšnjem vprašanju ste podvomili v sposobnost politike, opozorili ste tudi na razhajanje med stranko SD in vlado. Ali je lahko prav sedanja kriza generator reform, če hkrati vemo, da te povzročajo socialne napetosti? S katerimi reformami bi vi začeli, kako na hitro in polno, kot ste dejali?

Če bi se moral odločati, katera reforma je najbolj nujna, bi rekel, da je to zmanjševanje vloge države v gospodarstvu, in to v vseh njenih vidikih: lastniškem (privatizacije), regulatornem (poslovno okolje in trg dela), upravljalnem (ne le v podjetjih, tudi na primer v javnih zavodih) in finančnem (višina javnih izdatkov). Vendar dvomim o tem, da nas bo kriza prisilila v takšne reforme, razen morda v zniževanje javnih izdatkov. Večinsko javno mnenje namreč vidi prav državo kot rešiteljico, ki lahko prepreči gospodarske krize in poskrbi za socialno pravičnost.

Kolikšen del teh razlogov izvira iz načina razvijanja slovenske ekonomije v obdobju 1945–1990 in kateri od teh razlogov so novejšega datuma?

Strukturne slabosti so posledice odločitev, ki smo jih sprejemali po letu 1990. Gre za specifično slovenski model gradualistične tranzicije. Vendar pa odločitev zanj, vsaj po mojem mnenju, ni bila poljubna. Bila je zgodovinsko pogojena in je bila glede na politično-ekonomske značilnosti prehoda – tu mislim na mehko preobrazbo starih elit v nove in na ohranjanje različnih pojmovanj in vrednot, ki niso najbolj združljivi s tržnim gospodarstvom – tudi najbolj naravna izbira za Slovenijo. Kar pa seveda ne pomeni, da je bila tudi najboljša možna.

Kakšna je bila funkcija Foruma 21 oz. politično-gospodarskega lobija pri ustvarjanju dovolj prijaznega zakonodajnega in sodnega okolja za nastanek tajkunov?

Imeli smo tri obdobja prilaščanja podjetij s strani »insajderjev«. Prvo je bilo še za časa Markovićeve zakonodaje, ko je šlo za neposredno transformacijo političnega vpliva komunističnih elit v realno ekonomsko moč. Drugo je bilo obdobje vladavine LDS, ko je podpora politike ob ohlapni zakonodaji in nedelovanju nadzornih institucij omogočila prvi val večjih menedžerskih prevzemov. Tretji val je stekel, ko je LDS izgubila oblast in so nekateri menedžerski lastniki to videli kot priložnost, da svojo ekonomsko lastnino dokončno osvobodijo od politike. Janša je verjetno pričakoval, da bo kot nosilec formalne politične moči lahko imel tudi močno vlogo v že izgrajenem kapitalskem omrežju in vanj vnesel tudi svoje strukture. Vendar mu je le delno uspelo, saj je bil kapital že premočen in se mu ni bilo treba več slepo podrežati politiki. Velika škoda je, da v prejšnjem mandatu ni bila izkoriščena priložnost, da bi z odločnejšo privatizacijo bank in deležev paradržavnih skladov ter z bolj aktivno politiko konkurence razgradili ta omrežja.

Ali je danes naše gospodarstvo sposobno dokaj hitro vključiti v svojo proizvodnjo, v želji po večji konkurenčnosti, visoka znanja in tehnologije, ki so ta trenutek dostopna na globalnem trgu? Ali imamo za to dovolj znanj in kapitala?

Del gospodarstva je to sposoben in to tudi že počne. Gre za nekaj starejših srednje velikih podjetij, ki so se uspešno prestrukturirala, in za nov rod samoniklih tehnoloških podjetnikov. Vendar se v institucionalnem okolju, ki ga imamo, ne morejo dovolj razmahniti, da bi za seboj povlekli še druge. Namesto da bi bili domači vlečni konji, mnogi raje razmišljajo o selitvi v tujino ali pa so tja že odšli.

To pomeni, da so v drugih državah ugodnejši pogoji, bolj spodbudna okolja. Kateri so po vašem mnenju glavni zaviralni razlogi, da pri nas ne nastanejo taka odprta spodbudna okolja? Je za to vzrok v politiki ali v naši naravi dojemanja sveta in razvoja?

Politika odraža prevladujoče razumevanje sveta, sicer ne bi bila izvoljena. Vendar pa lahko s pomočjo zaupanja, ki ga pridobi na volitvah, tudi vpliva na to, da se prevladujoči nazori in vrednote spreminjajo. Če seveda tega zaupanja prehitro ne zapravi in če sploh razume, da je problem tudi v prevladujočem dojetju sveta. Naše vlade doslej tega niso dovolj razumele. Namesto da bi odpirale nove perspektive in razvojno imaginacijo, so se zapletale v nepregledne politično-gospodarske povezave, pogosto na meji korupcije, in spodbujale rentniško mentaliteto. Politika je danes del problema, ne njegova rešitev.

Kje vidite naše morebitne kompetitivne razvojno-produktivne in naravne prednosti, ki jih ne izkoriščamo, a bi jih lahko, če bi se jih zavedali in jih prepoznali kot pomembne? Ali pri tem lahko računamo na visokošolske ustanove in znanstvenoraziskovalne inštitute, v katerih imamo registriranih prek 12.000 visokošolskih pedagogov in raziskovalcev?

Menim, da ni naloga akademskih ekonomistov, da bi iskali konkurenčne prednosti in modrovali o tem, kje imamo priložnosti. Priložnosti vedno najboljše poiščejo kar podjetniki sami, ali so res našli prave, pa pokaže neusmiljeni tržni preizkus. Na pomoč visokošolskega in znanstvenega sektorja pa lahko resno računamo samo, če bi ga temeljito preuredili, naredili bolj fleksibilnega, avtonomnega in odvisnega od rezultatov svojega dela.

Če izhajam iz prejšnjega vprašanja – kaj nas je do sedaj oviralo, da se že pred več kot desetimi leti nismo soočili s tem?

Vse tiste stvari, o katerih sva že govorila – specifični način tranzicije, ki je pripeljal do trdnega politično-ekonomskega ravnovesja, v katerem je veliki večini vplivnih akterjev najbolj ustrezalo ohranjanje obstoječega stanja.

Pred slabimi desetimi leti se je na Ekonomski fakulteti v Ljubljani zvrstilo kar nekaj forumov, na katerih se je govorilo tudi o vlogi in pomenu bank v novih državah, o njihovem lastništvu, tudi tujih partnerjih. V času teh forumov je bil v Sloveniji na višku nacionalni interes, tudi v bančnem sektorju, ki še vedno ostaja trdno zasidran v glavah širše in tudi politične javnosti. Kako vidite vprašanje slovenskih bank skozi naš dvajsetletni gospodarski in seveda tudi politični razvoj in kako skozi prizmo sedanje gospodarske krize?

Zagovorniki nacionalnega interesa pogosto pravijo, da lastne gospodarske strategije ne moreš uresničevati, če nimaš svojih bank. Mislim, da s tem sami kar najbolje povedo, kakšna je bila njihova vloga. Bile so pač finančna opora za izvajanje gradualistične ekonomske strategije. Strukturne težave gospodarstva se seveda odražajo tudi v njihovih bilancah.

Vendar so te gradualistične strategije še vedno prisotne oziroma je njihovo mesto v sedanji krizi še trdnejše, tudi zaradi odnosa politike do njih. Ali ni tako, da rešujemo poslovno filozofijo državnih bank, namesto da bi vzpodbujali gospodarstvo? Kako iz tega začaranega kroga?

Izhod iz začaranega kroga ni preprost. Odmik od ustaljenega načina delovanja lahko povzroči tudi kratkoročno krizo, ko se morajo podjetja in posamezniki navaditi na drugačno okolje. To je, poleg vpliva privilegiranih interesnih skupin, tudi glavni razlog za odlašanje z reformami. Na žalost ne vidim veliko možnosti, da bi se zadeve lahko hitro spremenile. Več upanja imam dolgoročno, ko bo prišlo do prenove sedanjih družbenih elit z novimi generacijami z drugačno mentaliteto. Povedano nekoliko karikirano, resne spremembe lahko pričakujemo šele takrat, ko bodo vajeti v roke prevzeli ljudje, ki jih je ekonomijo učila že moja in ne več Mencingerjeva generacija profesorjev.

Kako bo po vašem mnenju Evropa skupaj z evrom prebrodila sedanjo krizo? Ali je v njej dovolj vitalizma, tudi v odnosu do ZDA in seveda vzhodnih, s tem mislim predvsem na Kitajsko, rastočih gospodarstev?

Nisem ljubitelj apokaliptičnih napovedi, zato me kakšni dogodki včasih tudi presenetijo. Problem Evrope je dejansko v tem, da kot celota težko in počasi sprejema odločitve. Posamezne države, ki se čutijo bolj konkurenčne ali prilagodljive, bodo zato skušale iti naprej po svoji poti in hitreje od drugih. Če bo med njimi nekaj velikih in zemljepisno gledano centralnih držav, lahko to pripelje tudi do ožjega jedra držav »prve hitrosti«. Če pa bodo hitreje napredovale manjše in geografsko bolj obrobne države, pa lahko to povzroči večjo decentralizacijo in institucionalno raznolikost Evrope. Pomembna bo vloga Velike Britanije kot vplivne države, ki bo svoj kritični odnos do slabosti evropskega povezovanja pod sedanjo konservativno vlado gotovo še okrepila.

V širši javnosti ste poznani kot ekonomist, ki zastopa liberalni pogled, tako v odnosu do politike kot gospodarstva. Ali so se ta vaša stališča v soočanju z gospodarsko-finančno krizo v zadnjih dveh letih kakorkoli spremenila, glede na to, da širša javnost prav razmah liberalizma na kapitalskem področju v največji meri krivi za sedanjo globalno krizo? Ali, poenostavljeno rečeno, zdaj zmaguje Mencingerjev pogled na kapitalizem oz. evroskepticizem?

Ne trudim se, da bi moja stališča nujno sledila tej ali oni doktrini, čeprav me drugi pogosto skušajo kam umestiti. Mislim, da je sedanja zgodba o spreminjanju paradigem in ekonomskih teorij pretirana. Večina stvari, ki so povzročile sedanjo krizo – na primer moralni hazard na finančnih trgih –, je v ekonomski teoriji že dolgo znanih. V krizi je kvečjemu poenostavljen pogled na gospodarstvo in na njegovo politično uravnavanje, ki se ga danes imenuje neoliberalizem. Vendar neoliberalizem ni ekonomska teorija niti ga ni mogoče razumeti kot empirični preizkus kake od ekonomskih teorij. Je kvečjemu specifična doktrina upravljanja države. Danes pogosto razumevanje, da je sedanja kriza nastala zaradi napak ekonomske teorije, se mi zdi skoraj v celoti neutemeljeno. Ker ne gre za teorijo, seveda ocenjujem, da bodo dejanske spremembe v ekonomski teoriji zaradi sedanje krize bistveno manjše, kot bodo spremembe v politični retoriki in družbeni organizaciji.

Razmeroma majhna članica EU, celo iz nabora »stare Evrope«, je v krizo spravila celotno evrsko območje. Ali to pomeni, kljub temu da se sedaj govori o boljših varovalkah, da bo Evropa, ki se je iz ekonomskih razlogov povezala v EU, iz istih razlogov razpadla?

Ekonomski razlogi so lahko povod za krepitev ksenofobije, političnih konfliktov, obtoževanja o izkoriščanju, s politično manipulacijo lahko to pripelje tudi do nasilja. To je zgodba, ki smo jo videli v Jugoslaviji. Vendar pa sta med Evropo in Jugoslavijo dve veliki in bistveni razliki. Prvič, Evropa je demokratično urejena, in drugič, temelji na vrednotah, ki so se oblikovale skozi dolgo kulturno evolucijo, ne pa na neki vsiljeni ideologiji, kot je to bilo v času socializma. Zato Evropi ne napovedujem jugoslovanske prihodnosti.

Vsi vemo za grško sleparijo in še bolj za zneske in način reševanja grških in evropskih financ, nič pa ni govora o konkretnih imenih tistih, ki so Grčijo in EU oškodovali za tako velike zneske?

Tragedija je, da politični voditelji lahko dolgo dobro živijo v škodo države, ki jo vodijo, a na koncu tega dolga ne morejo poravnati, saj so denar že zapravili – bodisi zase bodisi za sprotno kupovanje socialnega miru in gospodarske dinamike. Zato denarja oziroma finančne odškodnine ne moremo izterjati. Je pa pomembno, kakšen odnos ljudstvo zavzame do ljudi, ki so vodili neuspešne politične režime. Jih odstavi po demokratični poti, kazensko preganja, linča – ali pa jih nagradi z izvolitvijo za predsednika republike, kot smo to storili pri nas ob koncu socializma?

Ali drži, da so grško finančno iluzijo poganjale nemške in francoske banke, ki bi zdaj brez pomoči EU bankrotirale in povzročile zmedo v obeh ključnih članicah EU?

Ne vem. Je pa seveda upnik vedno zainteresiran, da dolžnik preživi in normalno povrne dolg.

Sredi prejšnjega stoletja je postala ideja socializma, predvsem po veliki gospodarski krizi, ena od vplivnih ideologij tudi v zahodnem svetu. Evropa jo je po drugi svetovni vojni inkorporirala v obliki socialno-tržne družbe, v ZDA se tej ideji ni uspelo vzpostaviti v evropski obliki. Danes se ta ideologija ob sedanji krizi, ne glede na pred kratkim razpadle komunistične sisteme, vrača v raznovrstnih mutacijah na velika vrata v vsem zahodnem svetu.

Kje vidite razloge za to, da kapitalizem ni sposoben prepričati ljudi, da je prava izbira?

Po mojem drži prav nasprotno. Socializma ljudje niso nikoli izbrali, vedno je zmagal z revolucijo. Tudi danes stranke, ki bi odkrito zagovarjale vzpostavitev socialistične ureditve, na demokratičnih volitvah ne bi imele nobene možnosti. Nasprotno pa je kapitalizem nastal z evolutivnim zgodovinskim razvojem, v veliki meri spontano, in mislim, da ga velika večina ljudi še vedno sprejema kot legitimnega.

Prvi, ki je razkril ekonomsko utopijo socialistične ekonomije, je bil sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja dr. Ljubo Sirc. Kako gledate na njegov prispevek k ekonomski znanosti in kako na njegovo življenjsko izkušnjo?

Dr. Ljubo Sirc je nadaljeval tradicijo hayekovske kritike socializma in jo prenesel tudi na njegovo samoupravno različico. S tem si je ustvaril ugled med akademiki. Občudujem način, s kakšnim mirom, skorajda stoičnostjo, sprejema svojo življenjsko usodo, hkrati pa ohranja bistrega duha in sposobnost natančne analize naše stvarnosti tudi v svojih častitljivih letih. Resnično je osebnost, ki si zasluži naše najgloblje spoštovanje.